

Közkincsek bekerítve

Public domain könyvek korlátozása a digitális világban

Bevezetés, helyzetértékelés

A szellemi alkotások tulajdonosainak érdekeit védő copyright szabályozás egyik fontos eleme, hogy minden országban valamilyen időhatárhoz kötik a mű felhasználásának korlátozhatóságát. A védelmi idő lejártával az *public domain* státuszúvá válik, vagyis szabadon felhasználható lesz és közkinccsként gazdagítja a társadalmat, új tudományos ismeretek vagy új kreatív alkotások alapanyagaként. A digitális világ sok mindenben megváltoztatta a magán- és a közérdek között korábban nagyjából kialakult egyensúlyt. Az egyik ilyen újdonság az, hogy a digitalizált régi könyvek esetében a szolgáltatók olyan szabályokat vezettek be a hozzáférés és a felhasználás terén, melyek gyakran még a copyright törvény előírásainál is szigorúbbak és figyelmen kívül hagyják a társadalmi szempontokat. Így fennáll annak a veszélye, hogy az amúgy már közkinccsnek számító könyvek örökre elzárva maradnak a tartalomgazdák által ránk kényszerített szabályok miatt. E cikk új-zélandi szerzői azt vizsgálták, hogy milyen mértékű és mennyiben indokolt ez a második szintű korlátozás, és javaslatokat fogalmaztak meg arra vonatkozóan, hogy hogyan lehetne jobban összhangba hozni a digitalizálók és szolgáltatók érdekeit a közérdekkel.

A szerzői joggal foglalkozó szakemberek közül többen úgy vélik, hogy a törvényhozók inkább a jogtulajdonosoknak kedveznek a művek potenciális felhasználóival szemben. Különösen a védelmi idő meghosszabbítását kritizálják, amely a copyright angliai bevezetésekor (1710-ben) még csak 14 év volt a mű publikálása után. Új-Zéland első ilyen törvénye (1842-ben) már 28 évet írt elő. A jelenlegi szabályozást a *Berni Konvenció* és a *TRIPS Egyezmény* határozza meg, ezek alapján már nem a mű megjelenése, hanem a szerző halála az időszámítás alapja. Új-Zélandon ez most 50 év, de erős a nyomás, hogy itt is 70 évre növeljék, ahogy az az EU-ban, az USA-ban és Ausztráliában már megtörtént. Valójában ez messze megha-

ladja azt az időtávot, ameddig egy mű számottevő bevételt képes termelni. Az *Open Knowledge Foundation* egyik alapítójának számításai szerint – figyelembe véve a digitális technológiának köszönhetően lecsökkent előállítási, sokszorosítási és terjesztési költségeket is – a megjelenés után 15 év lenne a reális védelmi idő. Hogy a művek többsége mennyire gyorsan elveszti a piaci értékét, arra abból a tényből is következtethetünk, hogy amikor az USA-ban még külön kérni kellett a copyright meghosszabbítását, mindössze a könyvek egy százalékánál tették ezt meg a jogtulajdonosok, pedig az eljárás díja csak 6 dollár volt. (És ebből az egy százalékból is már csupán 11 százalék volt kapható a 20. század végén.)

A túlságosan hosszú védelmi idő miatt ráadásul a jogtulajdonosok beazonosíthatósága és megtalálhatósága is problematikusává válik sok esetben, és ha a szerző halálának ideje sem ismert, akkor eldönthetetlen, hogy mikor kerülhet public domain státuszba. Az ilyen „árva műveket” azután nem merik digitalizálni és/vagy terjeszteni a közgyűjtemények és a cégek, attól félve, hogy később majd felbukkan valamilyen jogtulajdonos. A helyzetet tovább rontja, hogy a Berni Konvenciót aláíró tagországok nem működtethetnek olyan nyilvántartást, amelybe a copyright védelem érvényesítése céljából a jogtulajdonosoknak formálisan regisztrálniuk kellene. Így egy olyan nemzetközi jogrendszer alakult ki, amely mögött nincs egy központi adatbázis, vagyis gyakran eldönthetetlen, hogy egy alkotást lehet-e digitalizálni és a nyilvánosság felé közvetíteni, illetve, hogy kitől kellene erre engedélyt kérni. Pedig már egy önkéntes bejelentkezésen alapuló nyilvántartás is nagyon hasznos lenne, jelentősen megkönnyíthetné a jogok tisztázásának folyamatát, s egyaránt szolgálná a tulajdonosok és a potenciális felhasználók érdekeit.

A digitális átmenet egy újabb jelenséget is létrehozott: egyes digitalizálók felhatalmazottnak érzik magukat arra, hogy a copyright alól kikerült köny-

vekre saját jogokat jelentsenek ki. Ez a gyakorlat messze túlmege a szerzői jog keretein, mert bár a tömeges könyvdigitalizálás jelentős költségekkel jár, de az automatizált digitalizálási folyamat aligha éri el a kreativitásnak azt a szintjét, amit a szerzői jog véd. Az online világban igen elterjedt licencek és felhasználási szerződések a public domain könyvekhez való hozzáférést indokolatlanul korlátozzák. A kormányzat könnyen elveszítheti a kontrollt a közérdek védelmezése felett, ha nem szab határt a szerződésekben megjelenő korlátozásoknak, amelyek gyakran felülírják a copyright törvényben kifejezett jogalkotói szándékot. Egyesek úgy érvelnek, hogy mivel a szerződésekben foglalt kötelezettségek csak a két szerződő félre érvényesek, ezért nincs arról szó, hogy azok felülbírálnák az univerzális érvényességű szerzői jogot. Ugyanakkor, mivel az online szolgáltatók felhasználói szerződéseik annyira elterjedtek, nagy valószínűséggel mégiscsak elbátortalanítják az embereket attól, hogy a copyright törvény által biztosított „fair use” és „public domain” jogaiknak érvényt szerezzenek. Problematikus ezeknek az online szerződéseknek az érvényessége is. Az ún. *click wrap* megoldás esetében a felhasználónak rá kell kattintania a megjelenített szerződésszöveg alatti „Elfogadom” gombra ahhoz, hogy a digitális tartalomhoz, szolgáltatáshoz, vagy szoftverhez hozzáférjen. Ez esetben nehezen vitatható, hogy a felhasználó beleegyezett a szerződésben előírt feltételekbe. Más a helyzet azonban olyankor, amikor a szolgáltató egyszerűen csak közli, hogy a webhelyének böngészése, illetve az ott található tartalom megtekintése egyben az általa megszabott felhasználási feltételek automatikus elfogadását is jelenti. Az ilyen *browse wrap* típusú szerződések-nél jogvita esetén a bíróságnak egyedileg meg kell vizsgálnia, hogy a felhasználó valóban tudatában volt-e a szabályoknak és beleegyezett-e azok tiszteletben tartásába. Az indokolatlanul szigorú tiltások különösen aggályosak olyankor, amikor ezeket valamilyen technológiai megoldással (például DRM-mel) kényszerítik a felhasználókra. A DRM-et tartalmazó, de már public domain könyvek esetében „a 22-es csapdája” helyzet áll elő: a copyright törvény szerint a felhasználónak joga lenne a művet minden korlátozás nélkül használnia, a szerződésekre vonatkozó törvény szerint viszont illegális, ha megpróbálja megkerülni vagy feltörni a védelmet. (Új-Zélandon a jog biztosít egy kikaput: a könyvtárak, archívumok vagy oktatási intézmények szakemberei eltávolíthatják a DRM védelmet – de ez kevésbé ismert lehetőség, így a gyakorlatban nem sokat ér.)

Bár a már közkincsnek számító könyvek használatának szerződéses korlátozása általánosságban elfogadhatatlan, mégis lehetnek mérlegelhető érvek bizonyos szabályok betartatása mellett: például, ha a szolgáltató igyekszik elkerülni az egyesek érzékenységet sértő művekkel való visszaéléseket; vagy ha meg akarja akadályozni a beszkennelt könyvek üzleti célú kiaknázását; vagy ha azt szeretné, hogy a digitális dokumentumok mellett mindig ott legyenek azok korrekt metaadatai; vagy ha pontos statisztikát akar az egyes művek használatáról/letöltéséről; vagy ha tiszteletben kell tartania a digitális tartalmat adományozó feltételeit; vagy ha így próbál pénzt szerezni a digitalizálási tevékenysége finanszírozására. Adott esetben ezek méltányolható szempontok, ugyanakkor az is egy erős érv, hogy a korlátozásoktól mentes nyílt hozzáférés sokkal szélesebb körben teszi lehetővé a művek értelmezését és újrahasznosítását, így társadalmi haszna összehasonlíthatatlanul nagyobb. Egy lehetséges kompromisszum az volna, ha például a szerzői jogi törvény szabályozná a digitalizált public domain művekre szerződésekben előírt korlátozások érvényességi körét. Ilyen még egyetlen országban sincs, de az *Európai Bizottság* 2011-ben készített egy ajánlást, amely az európai könyvtárak által a digitalizáló cégeknek átadott public domain könyvek esetében maximálisan hét évben határozta meg ezek kizárólagos, üzleti célú hasznosíthatóságának időtartamát.

A kutatás eredménye, javaslatok

A cikkben ismertetett kutatáshoz száz, 1890 előtt publikált könyvet választottak ki az új-zélandi nemzeti bibliográfiából, és rákerestek ezekre a nagy digitális könyvgyűjteményekben: *Google Books*, *Hathi Trust*, *Internet Archive*, *Early New Zealand Books* (ENZB Text Collection), *New Zealand Electronic* (NZETC) és *Project Gutenberg*. A 100 darabos mintának pontosan a felét, vagyis 50-et sikerült megtalálni ezekben, vagy valahol máshol az interneten. Hozzáférés és felhasználhatóság szempontjából így csoportosították a megtalált digitális példányokat: nem hozzáférhető, csak részletek érhetők el, a teljes szöveg megtekinthető letöltési lehetőség nélkül, teljes egészében megnevezhető és letölthető; illetve: a felhasználást műszaki megoldások korlátozzák, felhasználási szabályzat korlátozza, nincs semmilyen korlátozás. A kutatók megpróbálták annak is utánajárni, hogy az egyes gyűjteményeknél hogyan határozzák meg a könyvek copyrightstátuszát. Megnézték azt is, hogy vajon az olyan online boltokban, mint az

iTunes és a General Books LLC, kaphatók-e ezek a művek, és ha igen, akkor mennyiért; illetve hogy az Amazonnál mennyibe kerül egy kinyomtatott példány belőlük, összehasonlítva a Book Patch nevű *print-on-demand* (igény szerinti nyomtatást nyújtó) vállalkozás áraival. Az eredmények eléggé elszomorítóak voltak: mindössze három olyan művet találtak, amelyet mindenféle korlátozás nélkül fel lehet használni. 24 könyv esetében még a hozzáférés sem volt teljesen szabad legalább egy gyűjteménynél. A digitalizált könyvek 72 százaléka online boltokban is megvásárolható, egészen magas áron. A megvizsgált digitális gyűjtemények háromféle módszert használnak a könyvek copyrightstátuszának megállapítására:

1. az amerikai szabályozást követik és public domainnek tekintenek minden 1923 előtt kiadott művet (Internet Archive, Project Gutenberg);
2. az új-zélandi törvény szerint a szerző halála után eltelt 50 évet veszik alapul (ENZB, NZETC);
3. az USA-n belüli felhasználóknál az 1923-as évet, másoknál a megjelenés után eltelt 140 évet tekintik határnak, vagyis azt valószínűsítik, hogy ennyi idő után már minden országban lejárt a copyright (Google Books, Hathi Trust).

A Google Books esetében például 18 könyv volt teljes egészében megnézhető és letölthető, 11 esetben viszont csak egy kivonat (*snippet view*) jelent meg, vagyis csak keresni lehetett bennük és a találati helyeket megtekinteni. Mivel ez a 11 könyv 1872 után jelent meg és a kutatás 2012 januárjában zajlott, valószínűleg a 140 éves moratórium miatt nem lehetett őket Új-Zélandról letölteni. A *Harvard University Library* állományából származó három könyvnél pedig mindenféle hozzáférést letiltott a Google Books a tengerentúli felhasználóknál. A Hathi Trust digitális gyűjteménye még inkább korlátozza az intézményi regisztrációval nem rendelkező külső felhasználókat: onnan csak két könyvet sikerült lementeni. A többi négy archívumnál viszont nincsenek ilyen tiltások, így ezek összességében jelentősen javítottak a helyzeten, mert a digitalizált 50 könyvből 48-at le lehetett tölteni legalább az egyikből. (Kérdés persze, hogy minden felhasználó eljut-e oda, vagy feladja a keresést, amikor elsőre csak egy korlátozott vagy fizetős hozzáférést talál?)

Ami a public domain könyvek felhasználhatóságát illeti: mindössze háromnál nem volt semmilyen feltétel. A többi esetben a szolgáltatók ilyen korlátokat szabtak: nem tárolható más rendszerben, nem publikálható, nem változtatható, csak tudo-

mányos vagy személyes célokra használható, üzleti felhasználás tiltott, hivatkozni kell a forrásra, vagy pedig engedélyt kell kérni mindenféle felhasználáshoz. A *New Zealand Electronic Text Collection* a közkincsnek számító műveket Creative Commons *Attribution Share-Alike* licenc alatt teszi közzé (pedig a CC licencekben megfogalmazott felhasználási feltételek nem kényszeríthetők rá a public domain tartalmakra). A Hathi Trust és a Google Books technológiai megoldásokat is bevet a felhasználás korlátozására, például a már említett kivonatos nézet, az egyetlen PDF fájlként való letöltés megtagadása, a szövegrészek vágólapon való átmásolásának letiltása.

A kutatók megpróbálták „felszabadítani” a vizsgálati mintában szereplő, indokolatlanul korlátozott public domain könyveket. Bár minden szolgáltatónál van bejelentési lehetőség, ezek elsősorban a copyrightsértékek jelzésére szolgálnak. A Google Books esetében többszöri próbálkozás után sem sikerült változtatást elérni. A Hathi Trust viszont néhány hónappal később lehetővé tette a szabad hozzáférést a jelzett 11 könyvhöz.

A General Books LLC weboldalán az 50 könyvből 34 volt megvásárolható 9,99 dolláros egységáron, többnyire ugyanaz a PDF, amit a Google Books vagy az Internet Archive is szolgáltat. Az iTunes boltból hat könyvet lehetett letölteni, kettőt ingyen, a többi 4,99 dollárért. Az Amazon 36 digitalizált könyvet kínált nyomtatva is, általában jóval drágábban, mint amennyiért azok egy *print-on-demand* szolgáltatástól megrendelhetők (a legnagyobb árkülönbség meghaladta a 25 dollárt).

Az eredeti százas mintából internetes kereséssel 51 könyvnél percek alatt meg lehetett állapítani a szerző halálozási dátumát. Ezt és a mű megjelenési évét összevetve kiderült, hogy a publikálás után – az új-zélandi szabályok szerint – átlagosan 75 év múlva járt le a védelem (102 év alatt pedig 95%-uknál megtörtént ez). Valamennyi mű legalább 30 éve, sőt van, amelyik már 132 éve közkincsnek minősül. Ennek ellenére jó részüket a Google Books 2020-ig, és van olyan is, amelyiket 2029-ig elzárja a nem amerikai felhasználók elől.

A cikk szerzői által levont tanulságok és a javaslatok az alábbiakban foglalhatók össze:

- Egy általános, becsült időkorlát helyett a digitális könyvarchívumok megvizsgálhatnák a könyvek copyrightstátuszát (az ehhez szükséges idő sokszor elenyésző a digitalizálás időtartamához képest) és ezt az információt a könyvek metaadatai

közt eltávolva, egyedileg tudnák szabályozni, hogy melyik országból mely könyvek férhetők hozzá szabadon.

- A 140 éves határ mindenképpen túlzás, hiszen ez azt feltételezi, hogy a mű első megjelenése után még 90 évig élt a szerző (az új-zélandi 50 éves szabályt alapul véve). A mintaként használt könyvek mindegyike közkinccsé vált publikálása után legkésőbb 113 évvel, így egy 120 éves moratórium is elég lenne. Még pontosabban meg lehetne határozni az optimális időtávot az életbiztosítóknál használt statisztikai módszerekkel, figyelembe véve az átlagéletkor változását is. Továbbá a szolgáltatóknak minden könyvnél fel kellene tüntetniük annak copyright státuszát, és hogy az hogyan lett megállapítva, valamint egy egyszerű mechanizmust biztosíthatnának a felhasználóknak, illetve az esetleges jogutódoknak, amivel azok jelezhetik, ha hibásnak tartják a besorolást.
- A szerzői jogi törvénynek a „biztonságos kikötő” (*safe harbor*) elv alapján nem kellene olyan súlyosan szankcionálnia a digitalizáló projektek által elkövetett akaratlan jogsértéseket, ha igazolni tudják, hogy jóhiszeműen jártak el és megtették a szükséges lépéseket az adott mű copyright-státuszának kiderítésére. Így ezek a nagy tartalomszolgáltatók sem kényszerülnének túlságosan szigorú korlátozások bevezetésére.
- A védelmi idő hosszabbításának jóval nagyobb a társadalmi kára, mint amennyi hasznot termel esetleg egyeseknek. A hosszú évek alatt ráadásul könnyen elvesznek a szerzőkre és a jogörökösökre vonatkozó információk, így tisztázhatatlanná válnak a felhasználási jogok. Az árva művek elszaporodását egy – akár csak önkéntes alapon működő – nemzetközi regisztrációs rendszer is kordában tudná tartani, és sokat segítené a nagy digitalizációs vállalkozásoknak is a jogtulajdonosok kilétének kiderítésében.
- A digitalizált könyvgyűjteményeknél általánosan elterjedt *browse wrap* típusú szerződéseket nem biztos, hogy észreveszik és elolvassák a felhasználók, érdemes lenne inkább kötelezően kattinthatóvá tenni őket. A törvényhozóknak pedig szabályozniuk kellene, hogy milyen korlátozásokat írhatnak be a szolgáltatók ezekbe a felhasználási feltételekbe, hogy indokolatlanul ne csorbíthassák velük a public domain fogalmában kifejeződő össztársadalmi érdekeket. Célszerű volna például meghatározni azt az időtávot, ameddig – vagyis pl. a digitalizációs költségek megtérüléséig – elfogadhatóak a szigorúbb korlátozások, és ami után liberálisabb hozzáállást

kell adniuk a közkinccsekhez a tartalomszolgáltatóknak.

- Egyes tartalomgazdák megtiltják, hogy más rendszerekbe átvegyék az általuk szolgáltatott dokumentumokat, pedig a hosszú távú megőrzés érdekében jobb, ha több helyen is archiválják ezeket. Ezért a jogalkotóknak engedélyezniük kellene a nonprofit szervezeteknek és az állami intézményeknek, hogy bármilyen, már közkinccsnek számító digitalizált művet átvehessenek a gyűjteményükbe és nyilvánosan szolgáltatásának (és ehhez akár a DRM védelmet is eltávolíthassák).
- A már nem védett művek letöltéséért pénzt kérni különösen aggályos gyakorlat, főleg akkor, ha a szolgáltató nem tesz hozzá semmi értéket, csak átveszi a nyilvános archívumokból a public domain könyveket. Számos más módszerrel lehetne bevételre szert tenni (és ezzel például saját digitalizálást is finanszírozni): az egyes könyvek típusától, tartalmától függő célzott hirdetéseket helyezni a letöltési oldalakra; hasonló témájú modernebb műveket ajánlani a fizetős könyvesboltból; a könyvek szövegét kiegészítő vagy magyarázó oktatási és multimédia jellegű tartalmakat készíteni és inkább ezeket árulni stb.
- A digitalizált könyvek kinyomtathatósága egy hasznos plusz szolgáltatás. Az viszont nem szerencsés, ha ezért a nyomtatási költségeknél lényegesen magasabb árat számít fel egy szolgáltató. Ha a digitális könyvgyűjtemények közvetlen hivatkozásokat tartalmaznának a print-on-demand szolgáltatók honlapjaira, ezzel ösztönöznék az árversenyt és egyben – a nagyobb láthatóságnak köszönhetően – megnövelnék ezek piacát is. A digitalizált public domain könyvek kinyomtatott változatait áruló online könyvesboltoknak pedig illene linket tenniük a szabadon letölthető digitális fájlokra, hogy az olvasó ne kényszerüljön egy nyomtatott példány megvásárlására csak azért, mert esetleg nem találta meg az interneten az ingyenes elektronikus verziót.

Az általános tanulság az, hogy miközben öröndetes, hogy a közkinccsnek minősülő kulturális örökségünk egyre nagyobb része kerül digitális állapotba, eközben fennáll a veszély, hogy ismét „bekerítik” azt különféle felhasználási szerződésekkel. Ha azt szeretnénk, hogy a public domain könyvek megmaradjanak a társadalmat gazdagító szellemi közjavaknak, akkor a tartalomgazdáknak és a jogalkotóknak változtatniuk kell a jelenlegi gyakorlaton.

/CLARK, Alex – CHAWNER, Brenda: Enclosing the public domain: The restriction of public domain

books in a digital environment. = First Monday, 19.
évf. 6. sz. 2014.

[http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/
4975/4089/](http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/4975/4089/)

(Drótos László)